

DA VESTLENDINGENE GJORDE SEG SELV TIL STEMMEBERETTIGEDE STATSBORGERE

foredrag på møte i Bergen
3. november 2016

av professor Hilde Sandvik, Institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO.

Sommeren og høsten 1814 møtte vestlendingene mannsterke opp på bygdetingene og sverget troskap til konstitusjonen. For å ha stemmerett var det ikke nok å fylle kriteriene i § 50 i Grunnloven. Først når en hadde sverget eden, ble en ført inn i manntallet som stemmeberettiget statsborger. Hvem var det som møtte, og hvorfor sverget de eden? Som alle andre handlinger dette året kan edsavleggingen tolkes på mange måter. Gjaldt det å sikre seg stemmerett? Var det en lojalitetserklæring til den vågale selvstendighetspolitikken og en oppfølger av andre kollektive, patriotiske handlinger samme år? Eller bør oppmøtet rett og slett forstås som en lydige kollektivpålagt ed i beste eneveldetradisjon i regi av velkjente embetsmenn som fogd og sorenskriver?

Vi må ta et lite tilbakeblikk:

Den første patriotiske, kollektive handlingen i 1814 var i februar og mars da husfedrene i menighetene på prestens oppfordring hadde sverget at de ville våge liv og blod for det elskede fedreland. Deretter hadde de valgt ut-sendinger til et valgmannsmøte, som igjen hadde valgt representanter til den grunnlovgivende forsamlingen på Eidsvoll. Alt var grundig regissert: Prestene hadde fått sine instruksjoner fra biskopene, og biskopene handlet på instruks fra Christian Fredrik.

På Eidsvoll hadde representantene brukt seks uker på å ferdigstille en grunnlov. Et av spørsmålene hadde vært stemmeretten, og uenigheten gjaldt først og fremst de 90 % av norsk befolkning som bodde på landsbygda. Hvilke bønder skulle få stemmerett? Riksforsamlingens ledende mann Christian Magnus Falsen hadde foreslått at bare selveiende odelsbønder på

gårder tilsvarende 1 *skippund tunge* skulle få stemmerett.¹ Trolig tenkte han seg disse kriteriene som en slags konservativ garanti. Men Falsen fikk motstand. Stemmerett bare for selveiere ville betydd at Vestlandet og Nord-Norges bygslende bondestand ville stått uten stemmerett. Og størrelsen Falsen hadde foreslått på gårdene tilsvarte ikke norske realiteter. 3% av Norge er dyrkbart, og i flere hundre år var det kombinasjoner av næringer som hadde gjort bosetting og folkevekst mulig. Langs kysten og i fjellbygdene hadde husholdene basert seg på noe jordbruk, noe husdyrhold, noe inntekt fra eksportrettede næringer (fiske, skogbruk, bergverk og sjøfart) og det en ellers kunne skaffe av mat og inntekt. Gårdbruker Teis Lundegaard, representant fra Lister, hadde reist seg i Riksforsamlingen og sagt at det var mannen og ikke jorda som skulle tale på tinget. Og han var ikke den eneste. Richard Floer, hytteskriver og representant for Røros Bergkorps, hadde forklart at 1 *skippund tunge* var altfor høyt. Floers innlegg gjorde inntrykk. ”Frappant eksempel” noterte Major Valentin Sibbern i dagboka:

Flere protesterede herimod paa Grund af Norges høist urigtige Skyldsætning, da mangeen Gaardepart paa 1 á 2 Lispund var større end 1 Gaard paa 1 Skippund. Captein Flor anførte i denne henseende et frappant Exempel: 4 store Gaarde i Egnen om Røros skylder tilsammenlagt 6 Mark, det vil si 1/6 av 1 *skippund Tunge*.²

Falsen tapte i denne avstemningen. På landsbygda ble det stemmerett for den som eide eller leide matrikulert jord uten noen nedre grense. Grunnlovens politiske system ble dermed vedtatt med klare radikale trekk: Et bredt elektorat: 45 % av norske voksne menn,³ og ingen ekstra kvalifikasjoner for å bli valgt som representant bortsett fra å være 30 år. Det var diettpenger for representantene, og lovgivende forsamling uten overhus, bare delt i to avdelinger for lovbehandling, og avdelingene var valgt av det samme elektoratet. Kongen hadde bare utsettende veto. Den lovgivende forsamlingen hadde fått et nylaget, men hjemlig navn *Storting*, ikke *parlament* eller *riksdag*. Men – Stortinget skulle møte bare hvert tredje år, og det var indirekte

- 1 Marthe Hommerstad, *Christian Magnus Falsen, Stridsmannen*, Cappelen 2015, s. 128–129.
- 2 Eli Fure. *Eidsvoll 1814. Hvordan grunnloven ble til*. Dreyer forlag Oslo 2013, 213. Sibberns dagbok er trykt i sin helhet i *Historisk tidsskrift* 1871, s. 208–272.
- 3 Siste kontrollregning bekrefter dette. Se Ståle Dyrvik, Røysteretten i 1814, *Folkestyre? Kritisk lys på 1814-demokratiet*, (red.) Anne Hilde Nagel og Ståle Dyrvik, Bodoni forlag, Bergen 2014, s. 135.

valg. Konstitusjonen fikk 110 paragrafer, og en rekke store spørsmål måtte utsettes til behandling i de kommende stortingene. Det hastet å bli ferdig med konstitusjon og kongevalg. Riksforsamlingen på Eidsvoll hadde vært et opprør mot Kieltraktaten og stormaktene i Europa, og Carl Johan var underveis fra Paris med den svenske hæren. Eidsvoldsrepresentantene vendte hjem. Så begynte arbeidet med manntallene.

Det er ingen tvil om at manntallsskrivingen og troskapseden til Grunnloven skjedde med samme sterke embetsmannsregi som i februar og mars. Men nå var det Riksforsamlingen som hadde bestemt regien. Den var fastsatt i Grunnlovens paragraf 51: Prest og fogd skulle forfatte manntall, men før noen kunne føres inn i manntallet, måtte en sverge troskap til konstitusjonen.

Grunnlovens § 51:

Inden 6 Maaneder efter denne Constitutions Antagelse skal, i enhver Kjøbstad af Magistraten og i ethvert Præstegjeld af Fogden og Præsten forfattes et Mandtal over alle stemmeberettigede Indvaanere. De Forandringer dette efterhaanden maatte undergaae, anføres ufortøvet deri. Enhver skal, forinden han indføres i Mandtallet, offentligten til Thinge sværge Constitutionen Troskab.

Som utøvende makt sendte derfor kong Christian Fredrik allerede 13. juni ut ordre til amtmennene og biskopene om å instruere sine underordnede sorenskrivere, fogder og prester om å begynne arbeidet med manntallene. De stemmeberettigede skulle i samsvar med § 51 sverge ed til konstitusjonen på tinget, for deretter å føres i manntall. Dette skjedde over hele landet, men her vil jeg ta for meg bygder på Vestlandet, med utgangspunkt i de lett tilgjengelige digitaliserte avskriftene av tingbøkene for Søndre Bergenhus på Digitalarkivet. Her kan en følge manntallsskrivingen sommeren og høsten 1814.⁴

Manntallene i Nordhordland

I Nordhordland var Bolstadøyri først ut 16. juli 1814. Fogden hadde sammenkalt til ekstraordinært ting. Grunnloven skulle publiseres, dvs. leses opp, og

4 Digitalarkivet.no. Avskrifter ved Håkon Aasheim i samarbeid med Det juridiske fakultet ved Universitetet i Bergen og Statsarkivet i Bergen.

deretter skulle de stemmeberettigede i Evanger sogn under Voss prestegjeld innskrives i manntall etter å ha sverget troskap til Grunnloven: ”Jeg sverger og lover Kongeriget Norges Constitution – /: grundloven :/ – Troskab – saa sandt hielpe mig Gud og hans Hellige Ord.”

Aar 1814 den 16 Julii blev Retten sadt \ og et overordentlig Ting holdt / paa Tingstædet Boldstadøren i Watzværrens Tinglaug i Følge den Kongelige Reskript af 13 Junii sidstleden for at publicere Kongeriget Norges Grundlov og i Følge samme at optage Mandtal over de stemmeberettigede Borgere i Evanger Sogn under Wosse Præstegjeld samt modtage disses Eed.⁵

Videre kan vi se av tingboka at det med opprakte fingre ble det sverget troskap og lydighet *både* til konstitusjonen og kongen: ”Hvorefter Rettens Administrator saavelsom Laugrettet {som} \og / samtlige i Mandtallet anførte Personer, med opragte Fingre aflagde Eed at ville viise Norges Constitution og Norges Konge Troeskab og Lydighed.”

Deretter reiste fogd og sorenskriver videre til neste ting. På i alt 11 tingsteder i Nordhordland fra 16. juli fram til 19. august avla de stemmeberettigede ed til konstitusjon og konge og ble manntallsført. Verken navn eller antall er notert i tingboka.⁶ Først på høsttingene i oktober, – der de som ikke rakk fram i juli og august pga. dårlig vær eller sykdom, sverget ed – er navnene ført inn. Av tall amtmannen sendte inn tre år senere, kan vi anslå at

5 Digitalarkivet, Tingbok for Nordhordland 1814 f. 265b: ”Aar 1814 den 16 Julii blev Retten sadt \ og et overordentlig Ting holdt / paa Tingstædet **Boldstadøren** i Watzværrens Tinglaug i Følge den Kongelige Reskript af 13 Junii sidstleden for at publicere Kongeriget Norges Grundlov og i Følge samme at optage Mandtal over de stemmeberettigede Borgere i **Evanger Sogn under Wosse Præstegjeld** samt modtage disses Eed. Og blev Retten betjent af mig Hans Strøm Krogh som constitueret Sorenskriver med de 4re opnævnte eedsvorne Laugrettesmænd 1. Haldor Jonssen Qvileqval. 2. Hellje Gulligssen Bræchhuus. 3. Knud Olssen Bragestad og 4. Sjur Simonssen Lillevig. Saa var og ved Tinget tilstæde Fogden Bøgh og Sognepræst Jessin.

Hvorefter blev publiceret

1. Det Kongelige Reskript af 13 Junii sidstleden med Amtets Skrivelse af 21 s: M:

2. Kongeriget Norges Grundlov af 17de Maji 1814 med Adresse fra det Norske Folks Representanter og Prinds Regentens Svar paa samme af 19 Maji 1814.

Hvorefter Rettens Administrator saavelsom Laugrettet {som} \og/ samtlige i Mandtallet anførte Personer, med opragte Fingre aflagde Eed at ville viise Norges Constitution og Norges Konge Troeskab og Lydighed.”

6 Tingbok for Nordhordland, 1814 fra 16. juli til 19. august f. 267–278. Høsttingene f. 299, 300 og 305. På dette siste tinget 26.10 sverget de frammøtte bare ed til Grunnloven.

Nils Hertzbergs akvarell "Et Bryllup i Kingservigs Præstegield", ca. 1820. Eiger: Universitetsmuseet i Bergen (X 13478). Foto: Ann-Mari Olsen (ut-snitt) Brukt med tillatelse fra Grind.no

om lag 7000 mann sverget ed til konstitusjonen og kongen i Nordhordland sommeren og høsten 1814.⁷

Manntallene i Hardanger

Vi vet mer om hvem som sverget troskap i Hardanger. Her startet manntalls-skrivingen 1. august 1814, på tinget på Vikør prestegård. Sorenskriver var nylig tilbakevendt eidsvollsmann Arnoldus von Westen Sylow Koren (1764–1854). I tingboka førte han inn mer enn 260 stemmeberettigede statsborgere som hadde møtt fram og sverget troskap. Også på hvert av de andre tingstedene Kinsarvik, Utne og Granvin møtte det opp mellom 200 og 300 mann.⁸ I Hardanger ble navnene på dem som sverget eden ført inn i tingboka. Som i matrikkelen ble de stemmeberettigede brukerne i valgmanntallet ført gård for gård. Derfor kan en av valgmanntallet i tingboka se at fra de mangebølte klyngetun langs fjordene har det kommet to, tre, fire, fem og opp til ni brukere i flokk og følge til tings og sverget eden sammen. Sum-

7 Antall Stemmeberettigede i 1817 og 1882, *Meddelelser fra det Statistiske Centralbureau, Andet bind no 6*, 1883. Artikkelen kommenterer at få tilføyelser er gjort i manntallene etter 1814.

8 Tingbok for Hardanger 1814 f. 52–55, 57–58, 60–61, 141, 148, 160.

*Eidsvoldsmann og
Sorenskriver Arnoldus
W.S. Koren, malt av
Anna Nerdrum.
Tilhører Eidsvoll 1814.
Brukt med tillatelse.*

merer en tingbokinnførlene, ser en at i alt sverget rundt regnet 900 menn ed på tingene i Hardanger sommeren 1814. Det er et høyt tall. Det tilsvarer antallet gårdbrukere registrert i folketellinga av 1801.⁹

Tre år senere, i 1817, rapporterte amtmennene inn antallet manntallsførte i hvert prestegjeld. Sammenligner en med manntallene fra 1814, viser det seg at det bare var noen ganske få som hadde kommet til siden sommeren og høsten 1814. Tallene for Hardanger viste at nå var 928 skrevet inn i valgmanntallet etter å ha sverget eden til Grunnlova på tinget: 356 i Kinsarvik og Røldal, 273 i Granvin, 200 i Øystese, 99 i Jondal. I Søndre Bergenhus amt, som omfatter både Hardanger og Nordhordland var 8062 personer skrevet inn i manntallet. Totalt i hele landet hadde 62 238 personer sverget eden og blitt skrevet inn i valgmanntallene.¹⁰

9 Folketellinga av 1801 oppgir 1164 menn i aldersgruppene 31–60 år i 1801. *Folketeljinga for 1801 i ny utgåve*, Tabell 4, Folkemengda etter kjønn og alder s. 72 for Vikør, Granvin og Kinsarvik. I samme folketelling er 939 menn registrert som gårdbrukere, 407 i Kinsarvik, 325 i Granvin og 207 i Vikør. 325 menn i samme område var registrert som husmenn; 115 i Kinsarvik, 132 i Granvin og 78 i Vikør. (Søk på Folketelling 1801, Digitalarkivet.)

10 Antall Stemmeberettigede i 1817 og 1882, *Meddelelser fra det Statistiske Centralbureau*,

Hva var denne massive mobiliseringen uttrykk for? Den var først og fremst et konkret uttrykk for Grunnlovens egalitære prinsipp. Før jeg diskuterer spørsmålene jeg stilte innledningsvis, vil jeg kommentere hva denne oppslutningen forteller om den sosiale basisen for det norske politiske system med utgangspunkt i tingboka for Hardanger, og det må gjøres i et husholdsperspektiv.

Grunnlovens egalitære prinsipp i praksis

Navnene i manntallene, slik de er ført gård for gård i tingboka for Hardanger, gjør Grunnlovens egalitære prinsipp synlig. Til tinget 1. august på Vikør var blant de 260 frammøtte, hele åtte stemmeberettigede gårdbrukere bare fra klyngetunet Augestad i Jondal.¹¹ Hadde Falsens forslag gått igjennom, ville ingen leilending og slett ingen bruker av de små gårdpartene på de vestnorske klyngetunene med opp til ti hushold, fått stemmerett. Gårdbrukerne langs fjorden i Hardanger var som de fleste andre hushold i Norge avhengig av mer enn åkervidde. For bøndene i Hardanger var fjellbeitene nødvendige. Uten fjellbeiter kunne ingen bøling berges gjennom vinteren. Fjellbeitene sparte det vesle som var av åkerland og eng nede ved fjorden. Et talende uttrykk for hvor viktige fjellbeitene var, kan en finne i tingbøkene for Hardanger i årene rundt 1814. På ting etter ting var det omfattende saker om rettene til fjellbeitene. De som ga de mest nøyaktige vitnemålene om bruken av fjellet, var kvinnene.¹² De fortalte om støler helt inn til Hallingskeid og Haukeli. Bølinger fra Granvin beitet ved elva Skoma ved Budalen ved Hallingskeid. Ved Haukeli sætret folket fra Røldal mellom Nupseggen,

Andet bind no 6, 1883. Artikkelen kommenterer at få tilføyelser er gjort i manntallene etter 1814.

- 11 De åtte brukerne fra Augestad (også skrevet Ougestad/Ouestad) i Jondal annekts var fra 39–64 år: Nils Wiglichsen, Knud Larsen (50), Lars Larsen (39), Odd Larsen (64), Ole Oddsen (Ole Iversen) (62) Torgeir Endresen (58) og Isak Jørgensen (50). (Det kan regnes ut ved å sammenligne navnene i manntallet med 1801-folketellinga.) I 1801 bodde det i alt 46 personer på Augestad. I 1865-folketellinga var Augestad delt i 6 bruk, med 1 til 8 kyr pr. bruk.
- 12 Tingsvitne om støler og beiterett ved Hallingskeid. Folket i Granvin hadde innkalt fire vitner, to av dem hadde vært budeier ved Hallingskeid, en i 20 somre: ”4de Widne Anna Levorsdatter Westrem forklarede: under sin forhen aflagde Eeds Kraft, at hun har over 20de Aar om Sommeren været paa Stølen Grøndahlen, og da vogtede hun under Tiden Faarene ind ved Elven Skommen. Vidnet hørde og af de andre paa Stølen at de ofte hentede Kre/a/tourer inden for Skommen og i Buedalerne.” Tingbok for Nordhordland 1816, f. 104.

Ståvatnet og Ullevåvatnet – der riksveien i dag går forbi i over 900 meters høyde. Helt inn hit ble ung arbeidskraft, både jenter og gutter sendt for å gjete. Der det var mulig å frakte smør og ost til bygda, fikk budeier det ansvarsfulle arbeidet med kinning og ysting.

At også myndighetene forsto hvor viktig fjellbeitene var for bøndene i Hardanger, er sorenskriver Korens lille register til tingboka på protokollens siste side et bevis på: Registeret har bare tre oppslag: Utnevning til stevnevitner, Ed til Grunnloven med 30 henvisninger og som det tredje – ”Tingsvidne om Fjeldbeiter see Fol” og deretter hele 19 henvisninger jevnt spredt ut over tingbokas drøye 300 dobbeltsider. Sammenhengen mellom de tre registerpunktene er også talende: Vi kan med sikkerhet slå fast at uten fjellbeitene og husholdenes samlede innsats hadde det ikke vært mulig å mønstre opp til åtte stemmeberettigede gårdbrukere fra klyngetunene langs fjordene. At også utnevning av stevnevitner har en betydning i denne sammenheng, skal jeg komme tilbake til senere.

Informerte vestlendinger?

For å vende tilbake til spørsmålene innledningsvis: Er det noen grunn til å tro at disse travle gardbrukerne med buskap langt til fjells og mer enn nok av arbeid med skuronn, slåttonn, fiske, båtbygging, håndverk og annet, engasjerte seg i de dramatiske politiske begivenhetene i 1814? Visste de i det hele tatt noe om det vågale selvstendighetsprosjektet? Vi kan starte med å slå fast at de fikk vite en hel del når de møtte opp på tingene. Som i hundreårene tidligere, ble lover og forordninger forkynt på tinget før behandlingen av selve sakene tok til. I 1814 var det dramatiske kongebrev som ble forkynt utover sommeren og høsten samtidig med at manntallsskrivingen foregikk. Som nevnt ble Grunnloven forkynt på tingene i Nordhordland fra 16. juli, og det konkrete uttrykket for bifall hos enhver stemmeberettiget frammøtt var troskapsed med opprakte fingre og innskriving i manntall. I august var den korte krigen mot Carl Johan og den svenske armeen i Østfold over. Også dette nederlaget ble formidlet til bygdetingene i Norge. Men begivenhetene ble satt i en sammenheng som kunne være enhver av dagens historietimer om 1814 eller 17. mai-tale verdig: Grunnloven, overgangen til et nytt politisk system, forsvaret for friheten og fredsavtalen da nederlaget var erkjent. Av tingboka for Hardanger i september 1814 ser vi at alle de sentrale dokumentene ble forkynt. 1. september på tingstedet Helleland leste sorenskriver Koren opp følgende dokumenter for de frammøtte: Grunnloven, riksforsamlingens

beslutning datert 19. mai om hva neste storting skulle behandle, kongens oppfordring til alminnelig bevæpning av 9. juni, Mossekonvensjonen og våpenstillstanden av 14. august 1814, samt kongens deklarasjon av 16. august om et overordentlig storting 7. oktober.¹³ For sorenskriver Koren må dette ha vært sterk kost. På Eidsvoll hadde han vært sterk tilhenger av selvstendighetspartiet. Nå var han valgt som representant til det overordentlige stortinget som åpnet 7. oktober. Der skulle det forhandles om unionsvilkårene med Sverige. Også videre utover høsten kunne tinglyden i Hardanger følge begivenhetene. På tinget 14. oktober åpnet konstituert sorenskriver Nannestad tinget i ”Sorenskriver Korens fravær ved Stortinget i Christiania.” 1. desember på måneds-tinget på Helleland leste den samme konstituerte sorenskriver opp Stortingets valg av Carl 13. til Norges konge, Kronprins Carl Johans tale i Stortinget samt Christian Fredriks abdikasjon.¹⁴ Folk i Hardanger kunne med andre ord følge de politiske begivenhetene, og de hadde nær kontakt med sentrale aktører. Hva som sto på spill, har ganske sikkert blitt formidlet på bygdetingene med innlevelse av sorenskriver, grunnlovsfar og selvstendighetsmann Koren. I tillegg kom avisene som flere nå abonnerte på og lot sirkulere i bygdene.

Det er med andre ord mye som kan tyde på at de som sverget troskap og ble skrevet inn i manntall i Hardanger har forstått hva det dreide seg om. Tinget var et sted for alvorlige og betydningsfulle handlinger. I tingbøkene er det heller ingen tegn til sanksjoner mot dem som *ikke* møtte på tinget. I tillegg må vi anta at det som hendte på tingene, ble samtaleemne og dermed formidlet videre. Bygdetingene hadde opp gjennom hundreårene gitt folk en grundig forståelse av lov og rett. Nå dreide det seg om stemmerett til en lovgivende forsamling.

Men selvsagt kan det reises innvendinger mot å tolke inn politisk bevissthet bak handlinger som å møte på tinget og sverge troskap. Historikere har pekt på andre handlinger i året 1814 og årene etter for å vise at det verken var særlig forståelse eller utbredt engasjement for det nye politiske systemet.

Kampvilje?

Når det gjelder selve året 1814, er det særlig responsen på ordren om alminnelig mobilisering som kong Christian Fredrik sendte ut 9. juni, som har blitt diskutert.

13 Tingbok for Hardanger 1814, f.55b

14 Tingbok for Hardanger 1814 f. 61b.

Den såkalte ”mannhusingen” ble sendt ut bare noen dager før ordren om manntallsskriving gikk ut 13. juni. Dette var dramatiske dager i Christiania. Englands utsending, John Philip Morier, var kommet til byen og hadde gjort det klart for Christian Fredrik at det ikke var noe støtte å hente for det norske selvstendighetsopprøret. Samtidig ble Morier i møte med nordmenn overbevist om at opprøret mot Kieltraktaten faktisk hadde bred oppslutning i Norge. Christian Fredriks beslutning om å sette i gang manntallskrivningen har blitt tolket som et svar på Englands utsendings ønske om å forberede overgang til union ved innkalling til ekstraordinært storting. Da måtte det lages valgmanntall. Men både mannhusingen og manntallskrivningen kan sees som strategiske trekk fra Christian Fredrik om å vise oppslutningen om selvstendighetsprosjektet. På tingene ble de stemmeberettigede som vi har sett bedt om å sverge troskap til konstitusjonen, og Grunnloven fastslo at Norge var et fritt, uavhengig og udelelig rike.

Det er vanskeligere å tolke den militære innsatsen. Nylig har Morten Nordhagen Ottosen omtalt ”mannhusingen” som en papirtiger, først og fremst rettet mot Carl Johan og hans offiserer, som en advarsel om at krig i Norge kunne bli ”spansk krig”, dvs. demoraliserende krig mot en gerilja. Ottosen stiller seg for øvrig kritisk til historikeres vurdering av kampviljen, og mener at det frivillige oppbudet har vært overdrevet. Det dreide seg om få og små lokale lag som har blitt forvekslet med fribataljonene. Fribataljonene var basert på ekstraordinære utskrivninger, og ikke frivillige oppbud. Det lyktes ikke å kalle ut mannhusingen på Romerike og i deler av Østfold, og soldater forlot hæren.¹⁵ Ottosen skriver at deserteringen fra den norske armeen i grensestrøkene mot Sverige høsten 1814 er forståelig. Krigen var foreløpig over. Det var våpenhvile, og svenskene oppførte seg etter måten bra. Mannskapene ville trolig heller hjem til skuronn og forsvar av eget hjem når store svenske styrker sto i Østfold.

Valgoppslutning?

Om den militære motstanden i selve året 1814 er vanskelig å tolke, så er det heller ikke enkelt å tolke valgoppslutningen i årene etter 1814. Valgdeltak-

15 Morten Nordhagen Ottosen, *Bondevæpning i norske grenseområder 1807–1814, 1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen* (red.) Bård Frydenlund og Rasmus Glenthøj, Unipub 2009, 136. Morten Nordhagen Ottosen, *Bøndene og krigene mot Sverige 1807–1814. Motstand eller tilpasning? ”Mod som en konge”, Bøndene, makten og politikken 1800–1850* (red.) Roald Berg og Svein Ivar Langhelle (red.) Bodoni forlag, Bergen 2015, s. 137–140.

elsen er vanskelig å måle før i 1829, og da lå den på ca. 43 % i amtene, dvs. på landsbygda og økte til 51 % i 1835. Lav valgdeltakelse har blitt tolket som at det var først mot slutten av hundreåret da partiene ble opprettet, at den politiske interessen våknet. Marthe Hommerstad har imidlertid understreket den distriktvise forskjellen i valgdeltakelse og den temmelig store andelen bonderepresentanter som ble valgt allerede til det første Stortinget i 1815. Også når det gjaldt valg av bonderepresentanter, var det distriktvise forskjeller. Fra amtene tilsvarende dagens Oppland og Hedmark ble det i årene 1815–1837 valgt inn 70–80 % bonderepresentanter, Søndre Bergenhus valgte godt over 60 % bonderepresentanter, mens Smålenene (tilsvarende dagens Østfold) valgte under 30 % bonderepresentanter.¹⁶

Dessuten er valgoppslutning i et system med indirekte valg en vanskelig indikator. Ifølge Grunnlovens paragraf 58 om stemmeberettigede på landsbygda var det antallet manntallsførte som avgjorde hvor mange valgmenn som kunne sendes til amtets distriktforsamling; inntil 100 manntallskrevne ga rett til å velge en valgmenn, 100–200 manntallskrevne til to, 200–300 til tre osv. Det innebar at antall valgmenn på sett og vis fulgte av matrikkelen, og selv om det var en viss utvikling i antall selvstendig matrikulerte bruk etter 1814, fikk folkeøkningen først og fremst levebrød på husmannsplasser. Det var grenser for gårddeling og dermed også for at antallet valgmenn kunne økes dramatisk. Selve valgbehandlingen i et indirekte system synes dessuten å ha fulgt en annen logikk enn vårt valgssystem: Siden bøndene var i flertall i valgforsamlingene, og hvis det var enighet om hvilke valgmenn som skulle sendes til distriktforsamlingen, var det ikke nødvendig at alle møtte opp for å velge valgmenn. Alt i 1815, og i økende grad fram mot 1830, søkte bondeagitatorene å gjøre bøndene oppmerksomme på makten de forvaltet i kraft av sitt flertall i valgforsamlingene. *En Mærkelig Samtale imellem tvende Bønder, under deres Fodreise til en Valgforsamling i Aaret 1820* var tittelen på bondepolitikeren Jon Neergaards første agitasjonsskrift for å få bøndene til å bruke stemmeretten.

Jeg har nevnt husholdperspektivet på den sosiale basisen for det nye norske politiske system. Husholdperspektivet er også relevant for å forklare den lave veksten i valgmanntallene: Stemmerettsreglene i § 50 gjorde det bare mulig med én stemmeberettiget pr. matrikulert gårdsbruk. Stemmerett på landsbygda hadde den som eide eller leide et matrikulert gårdsbruk. Det

16 Marthe Hommerstad, *Politiske bønder. Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*, Scandinavian Academic Press 2014, 38–39, 73 og 77–78.

innebar at ved generasjonsskifter, når den gamle tok kår, og en ny bruker tok over, ble den gamle strøket av manntallet selv om han var aldri så politisk interessert. (Stemmeretten for embetsmenn gjaldt også avgåtte: ”a) ere, eller have været Embedsmænd”). Mine undersøkelser av manntall fra Østlandet viser også at de fleste var i begynnelsen av 30-årene når de sikret seg stemmerett. Forklaringen er at generasjonsskifter og etablering som gift husbond gjerne skjedde i 30-årsalderen for bønder. Det var få som tok over gården og ble husbond så tidlig som ved 25 år.¹⁷

Embetsmannsstyre?

Et argument mot å tillegge den vide stemmerett noe særlig vekt, er den posisjonen embetsmennene hadde tiltatt seg i det nye norske politiske system. De dominerte regjeringen og stortinget i kraft av sin erfaring med styringsinstrument og språk, og trolig antok mange embetsmenn på Eidsvoll at de ville være førstevalg når valgforsamlingene skulle velge valgmenn. Mange historikere har gjentatt Sverre Steens ord fra 1932 om at ”... før 1814 styrte embetsmennene Norge i kongens navn, etter styrte de samme menn riket i folkets navn”. Men denne beskrivelsen er ikke helt dekkende. Verken før 1814 eller etter klarte embetsmennene arbeidsoppgavene sine alene. Ved siden av seg hadde de bønder og byfolk i en rekke ombud; i skolekommisjoner, fattigkommisjoner, som lagrettemenn og lensmenn, forlikskommisjonærer og kirkeverger, foruten at bygdas lærer og klokker gjerne hadde bondebakgrunn. Det var rett og slett mange som hadde blitt lært opp i styre og stell. Påfallende mange av bøndene på stortinget hadde hatt slike ombud. Marthe Hommerstad regnet ut at på Stortinget i 1815 hadde bonderepresentanter erfaring som forlikskommisjonærer (8), lærere (3), handelsmenn (9). I 1836 hadde bonderepresentantene erfaring som handelsmenn (9), lærere (10) og forlikskommisærere (20).¹⁸ Det er i denne sammenheng det er relevant å minne om den første innførselen i sorenskriver Korens lille register på siste side av tingboka for Hardanger: Utnevning av stevnevitner,

17 Hilde Sandvik, Å gjøre seg selv til stemmeberettiget statsborger. Ed til konstitusjonen 1814–1850, i Odd Arvid Storsveen, Amund Pedersen og Bård Frydenlund (red.) *Smak av frihet. 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*. Oslo: Scandinavian Academic press 2015, 177–197.

18 Marthe Hommerstad, *Politiske bønder, Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*, Scandinavian Academic press, 2014, s. 12.

dvs. betrodde menn som skulle framføre stevning til tings og senere kunne bevitne at stevningen hadde funnet sted. Det var et verv med lange tradisjoner. *Stefningarvitni* var omtalt i Landsloven I–4 og VI–8. Koren hadde blant annet notert at Johannes Johannesen Aga, Lars Johannesen Aga og Nils Johannesen Aga var innsatt som stevnevitner for Ullensvang og Kinsarvik.¹⁹ Aga ble et kjent navn på Stortinget, og det kom flere stortingsmenn fra disse gårdene. Allerede i 1818 og 1824 ble lensmann Johannes Pedersen Aga valgt som stortingsrepresentanter for Søndre Bergenhus.

Konklusjon

Se opp for falske dikotomier, advarer Knut Kjeldstadli i metodeboka *Fortida er ikke hva den engang var* og gir som eksempel ”Var Napoleon en stor statsmann eller en brutal slakter?”.

Spørsmålene som ble stilt innledningsvis, er ikke nødvendigvis motsetninger. Med motstandserfaring og erfaring i betydning av lov og rett etter århundrelang deltakelse på bygdeting, er det grunn til å hevde at vestlendingene forsto hva det kunne innebære å få stemmerett, selv om det skjedde i regi av embetsmenn på kongelig ordre. Tingboka viser at på bygdetingene ble de relevante dokumentene fra 1814 kunngjort slik at det var mulig å forstå at det var opprettet et nytt norsk politisk system. Om bøndene var informert om dette *før* de kom til tings, via andre kanaler som f.eks. aviser, sambygding eller rykter, er ikke lett å fastslå. Troskapseden kunne uansett ikke være en spontan handling. De stemmeberettigede møtte fordi det var *innkalt* til tings, og det var det bare fogden som på lovlig vis kunne gjøre. Denne eneveldetradisjonen overlevde 1814! Noen oppmøteplikt har det derimot ikke vært til manntallsskrivingen, det var ingen sanksjon mot dem som ikke møtte, og troskapseden kan dermed ikke regnes som en pålagt ed. Det store oppmøtet på tingene og troskapseden skjedde med andre ord uten tvil i regi av embetsmenn, etter instruks fra Christian Fredrik for å sette det *nye* politiske systemet som var utformet i Eidsvollsgrunnloven, ut i livet. Og det

19 Digitalarkivet, Tingbok for Hardanger 1812–1825: ”Fol: 289 og 290 er Ole Nielsen Haheim innsatt til Stevnevidne for Ulvigs Sogn. Ricold Larsen Torblaae innsatt Fol: 330. Fol: 332 er Johannes Johannesen Aga innsatt til Stevnevidne for Ullensvangs Sogn, og hele Kingservigs Skibrede. Lars Johannesen Aga ligesaa for hele Kingservigs Skibrede see Fol: 338. Nils Johannesen ligesaa Fol: 381. Fol: 386 Johannes Jørgensen Berven innsatt som Stevnevidne for Østensøe Sogn.”

var nettopp den raske regien som ga effekt. Av de kollektive handlingene i 1814, der både eden i kirkene, militær mobilisering, troskapseden og manntallene kan regnes, er det manntallene som fikk den lengste virkningen. Valgene helt fram til 1828 ble foretatt på grunnlag av manntallene som hadde blitt til denne sommeren og høsten, med noe tilvekst. At patriotisk innstilte embetsmenn av sorenskriver Korens kaliber, i det som nærmest må kalles en 17. mai-stemming, fikk fart på manntallsskrivingen sommeren og høsten 1814, og dermed la grunnlaget for at det nye politiske systemet kom i gang, gjorde at det kunne velges representanter til både det ekstraordinære og de ordinære Stortingene. Valget av bonderepresentanter viser at bøndene ganske fort forsto både stemmeretten og mulighetene som lå i systemet.

Kilder

Digitalarkivet.no. Tingbok for Nordhordland nr. 25, 1818–1825. Avskrifter ved Håkon Aasheim i samarbeid med Det juridiske fakultet ved Universitetet i Bergen og Statsarkivet i Bergen.

Litteratur

- Dyrvik, Ståle (2014). Røysteretten i 1814, i – Anne Hilde Nagel og Ståle Dyrvik (red.): *Folkestyre? Kritisk lys på 1814-demokratiet*. Bergen: Bodoni forlag.
- Hommerstad, Marthe (2014). *Politiske bønder, Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*. Oslo: Scandinavian Academic press.
- Hommerstad, Marthe (2015). *Christian Magnus Falsen, Stridsmannen*. Oslo: Cappelen.
- Ottosen, Morten Nordhagen (2009). Bondevæpning i norske grenseområder 1807–1814, i Bård Frydenlund og Rasmus Glenthøj (red.): *1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen*. Oslo: Unipub.
- Ottosen, Morten Nordhagen Ottosen (2015). Bøndene og krigene mot Sverige 1807–1814. Motstand eller tilpasning?, i Roald Berg og Svein Ivar Langhelle (red.): *”Mod som en konge”, Bøndene, makten og politikken 1800–1850*. Bergen: Bodoni forlag.
- Sandvik, Hilde (2015). Vilkårene for stemmerett etter Grunnloven, i Kirsti Strøm Bull (red.): *Borgerrolle og borgerrett*. Oslo: Dreyer forlag.
- Sandvik, Hilde (2015). Å gjøre seg selv til stemmeberettiget statsborger. Ed

til konstitusjonen 1814–1850, i Odd Arvid Storsveen, Amund Pedersen og Bård Frydenlund (red.): *Smak av frihet. 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*. Oslo: Scandinavian Academic Press.